

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ВИМІРІ

Галина Онуфрієнко

*Запорізький національний технічний університет,
кафедра загальної мовної підготовки
м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
тел. (0612)7698-363*

Обґрунтовано актуальність української термінології як важливого об'єкта навчання іноземних студентів у ВНЗ України, описано модель презентації термінів при роботі із фаховим текстом та запропоновано типологію лінгводидактичних завдань для ефективного їх засвоєння.

Ключові слова: лінгводидактика, мова фаху, термінологічний знак, українська термінологія.

Summary

Ukrainian Terminology in Linguistic and Didactic Measurement

The actuality of Ukrainian terminology as very important object of teaching of foreign students in the institutions of higher education in Ukraine is grounded; the model of presentation of terms in the work with special texts is described and the typology of linguistic and didactic tasks for effective mastering is suggested.

Key words: linguistic and didactic science, language of speciality, terminological sign, Ukrainian terminology.

У ХХ столітті, в епоху інформаційного буму, мовознавці й спеціалісти різних галузей науки та техніки активно досліджують різноманітні проблеми загального термінознавства.¹ Активізовані часом і прикладними завданнями процеси глобалізації та інформатизації стимулюють науку всебічно вивчати термінологічні знаки (ТЗ) - формально, змістово та функціонально цілісні номінативні одиниці (і слова, і сполуки) однієї терміносистеми [3; с.4-5] - у площині взаємодіючих тенденцій до універсалізації та спеціалізації нових знань. У цьому контексті об'єктивного пріоритету набуло системне дослідження проблем виникнення, еволюції, модифікації, засвоєння, моделювання та презентації наукових знань на рівні національного й міжнародного термінологічного просторів.

Термінологічний пласт національної лексики останніми десятиріччями активно досліджується й усебічно параметрується в різножанрових наукових працях таких українських мовознавців-термінологів, як В. Акуленко, В. Дубічинський, Т. Кияк, З. Комарова, І. Кочан, Г. Онуфрієнко, Т. Панько, Г. Пастернак, Ю. Прадід, Т. Пристайко, Л. Симоненко та ін. Актуальній проблемі функціонування інтернаціональних елементів/компонентів у сучасних терміносистемах присвячено авторитетні монографії, підготовлені міжнародним авторським колективом [1], колективом наукових співробітників Інституту української мови НАН України [14], професором І.М. Кочан [2].

Аналіз ТЗ в одній із найважливіших сфер їх функціонування - навчальній літературі з фахових дисциплін студентів, є окремим лінгводидактичним завданням сучасного українського термінознавства в умовах Болонського процесу, сучасної стратегії навчання мови спеціальності у ВНЗ (уведення до навчальних планів з усіх спеціальностей нової університетської дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням») та з урахуванням особливостей навчання іноземних громадян в університетах України за освітньо-кваліфікаційними напрямками «Бакалавр», «Магістр», «Доктор...».

У наукових статтях і доповідях на Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях автором оприлюднено результати дослідження кола актуальних проблем

навчальної термінографії і термінолексики в площині пріоритетних напрямів та модернізації сучасної лінгводидактики (див.[4-13]). Це результувало у низку як навчальних програм нових університетських дисциплін і спецкурсів (наприклад, «Мова юридичного фаху», «Науковий стиль сучасної української мови», «Українська правнича термінологія» тощо) для студентів/курсантів, магістрантів, аспірантів, так і навчальних перекладних та тлумачних термінологічних словників для студентів спеціальностей «Переклад», «Міжнародні економічні відносини», «Правознавство» і фахово-прикладних посібників інноваційного типу, де системно висвітлено мовну специфіку ТЗ у навчальних текстах [6].

Мета цієї статті - обґрунтувати українську термінологію як актуальний об'єкт навчання іноземних студентів у ВНЗ України, описати модель її презентації на заняттях з української мови як іноземної і запропонувати типологію лінгводидактичних завдань для ефективного засвоєння іноземцями термінологічного апарату обраного фаху.

Знання студентами поняттєвого змісту терміноодиниць, які є когнітивними знаками, що виступають вербальними репрезентантами наукових концептів, забезпечує точне, правильне й адекватне розуміння як окремої думки, тези, так і змісту всього джерела фахової інформації - університетських лекцій, підручників, навчальних посібників тощо. Акумулюючи необхідний фрагмент знання й досвіду через «упаковування» його відповідною специфічною мовною формою та стаючи редукованим і комунікативно достатнім знаком означуваного поняття, терміни набувають функції лексичних маркерів мови для спеціальних цілей, асоціюючись з «інформаційними вершинами» фахового речення, мікротексту, тексту, дискурсу.

Основу українського термінологічного фонду закономірно утворює питома лексика (так званий корінь національної ідеї), яка ввійшла в науковий обіг та професійну сферу, у тому числі й навчально-професійну, шляхом її дефініювання. За одержаними у ході лінгвістичного дослідження даними, квантитативно вагому, комунікативно досконалу й дериваційно активну частину української термінології утворюють питомі похідні терміноодиниці гібридної природи (*loan-blends*), загальна морфемна модель яких переважно являє собою корінь іншомовного походження (головним чином давньогрецького або латинського), оточений питомим/-и афіксом/-ами (наприклад, *модулювання, підпрограма, надструктура, токсичність*), значно рідше - питомий корінь, ускладнений іншомовним афіксом/-ами (наприклад, *дезбудження, інтерсупутник, детінізація*).

Як вербальні знаки спеціального поняття, терміни організовуються у відповідні природно-штучні системи, що виявляють відкритість, незамкненість, різнорівневність, ієрархічність, динамічність і до складу яких входять різні за структурою, архітектонікою (основним принципом побудови, зв'язку і взаємозумовленістю елементів цілого) номінативні одиниці.

По-перше, в українській мові це гомогенні (ціліснооформлені) термінологічні знаки за будовою, що представлені як іншомовними запозиченнями (наприклад, біол. *гормон, гомеостаз*; ек. *інфляція, парцеляція, бартер*; соціол. *емігрант, екоцентр, емансипатор*; філос. *прагматизм, софіст, аморалізм*; мат. *вектор, фрактал*; політ. *експансіонізм, анексія*; екол. *анемохорія, екотоп, мікрокосм*; фін. *банкрут, кредит*; мед. *інфлуенца, ревматолог, ангіостеноз*; юр. *юрисдикція, криміналіст, гарант*; техн. *трансформатор, купаж*; кіб. *провайдер*; військ. *мобілізація, батальйон*), так і переважно питомою лексикою (наприклад, біол. *кровообіг, уражуваність*; ек. *безприбутковість, удержавлення*; філос. *пізнання*; соціол. *населеність, добродійність, загал*; мат. *багатозв'язність, множина*; політ. *виборність, урядовець*; екол. *передстен*; фін. *заставник*; мед. *кровотеча, висипання, оздоровлення*; юр. *чинність, перезастава, верховенство, право*; техн. *перезачіплювання, вимірник, вкрутень*; кіб. *прямування*; військ. *призов, приціл*).

Поміж цих гомогенних однослівних ТЗ у всіх без винятку галузях знань (гуманітарних, природничих, технічних тощо) звертають на лінгвістичну увагу термінологіє, викладачів, перекладачів, лексикологів, дериватологів міжмовні (власне мовні - іншомовні) гібриди типу біол. *алергенність, антитіла, надсенсibiliзація, псевдостерильність*; філос.

софістка, інтерсуббектиєність, кантіанство, ірреальність, емпіричність; ек. безплановість, капіталовіддача, самофінансування; соціол. документознавець, переатестація, делегування; мат. конгруентність, псевдодобуток, підспектр; політ. партійність, псевдореволюційність, диктаторство, тероризування, надмілітаризація, напівколонія; екол. фітотоксичність, надсистема, термобіострум; фін. переасигнування, кредитоспроможність; мед. інфекційність, вірусоносій, бактерицидність; юр. патентування, неконституційність, співкредитор, протоколювання; техн. коксортування, пеленгування, розбаланс, ізоляційник, газорізання, тоннажність; кіб. мультипрограмування, інформативність, псевдоінформування, підпрограма, кодування; військ, десантування, патрулювання, бомбометання.

Співвідношення між різномовними (зокрема, питомими й чужими) словотвірними засобами, що реалізують термінологічні категорії, можна кваліфікувати як асиметричне, оскільки словотворчі форманти, зокрема в найпоширеніших ціліснооформлених гібридних ТЗ, є переважно питомими, словенськими (відповідно українськими). При цьому, як зазначає В.Акуленко, створення міжмовних аналогів із подібною семантикою й мотивуванням може розглядатися як шлях напівприхованої інтернаціоналізації лексики і термінології мов, яка не тільки не протистоїть національному, а й втілюється в ньому [1:42].

Факти запозичення чужого слова, адаптування та використання його як власного (автохтонного) шляхом асиміляції, пристосування до своїх парадигм окреслюють масштаби реальної й потенційної сили мови-реципієнта, яка виявляється, динамізується, зростає, міцнішає, якщо лексичні запозичення демонструють словотворчі потенції на ґрунті національної мови, творячи низку похідних лексем і реалізуючи таким чином різновекторні та різномасштабні дериваційні зв'язки у просторі словотвірних гнізд відповідної терміносистеми.

По-друге, ТЗ за будовою в українській мові може бути гетерогенним (неціліснооформленим), наприклад: біол. *коло кровообігу, конституція організму, надмірна регенерація*; ек. *амплітуда інтеграла, курс облігацій, парцеляція землеволодіння, частота збитку*; юр. *законодавчий корпус, касація вироку, склад злочину*; техн. *аналізатор імпульсів, затискний наконечник, зворотний пеленг*. Такі терміноодиниці параметруються за багатьма ознаками: лінійною довжиною (кількістю компонентів/слів), внутрішньою архітектонікою, за принципом і способом деривації, морфемної побудови компонентів, мовним джерелом /-ами. У контексті останніх із зазначених аспектів гетерогенний ТЗ майже не досліджується, хоча результати подібних студіювань є корисними та перспективними і для загального, і для порівняльного, і для слов'янського мовознавства, а також для лінгводидактики.

Цілком зрозуміло, що словотвірне адаптування запозичень залежить безпосередньо від багатьох чинників, зокрема, від ступеня відкритості мовної системи до інновацій, від поширеності й характеру бі- та полілінгвізму в соціумі, від мовної політики держави тощо. У контексті цього неможливо не визнати актуальною проблему якості володіння іномовним словом, передусім інтернаціонального статусу, саме в наш час активізації й глобалізації міжнародних стосунків і, навіть можна стверджувати, тотального характеру лексичних запозичень, коли часто-густо відсутність високого “мовного смаку” породжує, за влучним визначенням Г.Винокура, “лінгвістичний провінціалізм”.

На початку ХХІ ст. система української вищої освіти та споконвічне її джерело і чинник - наука - перебувають у стані активних змін, викликаних, у тому числі, потребою інтегрування у європейський простір. Це позначається і на змісті поняттєво-термінологічного апарату відповідних галузей знань, зокрема, розширюється міжнародний термінологічний фонд, де спеціалізуються міжнародні ресурси на вираженні певних термінологічних значень у різних мовах, зокрема, європейського ареалу. У зв'язку із цим процеси реформування й модернізації української вищої освіти та інтегрування її в європейський простір не можуть не супроводжуватись і взаємодією різномовних термінологічних систем, чим й імпульсуються термінологічні запозичення з європейських мов і, зокрема, з англійської як мови міжнародного статусу.

Відтак, допущення і подальше асимілювання та активне застосування чужомовних елементів закладено у самому характері лексичної системи: ними супроводжується еволюціонування мовної структури та інтернаціоналізація термінологічної лексики, які набувають ознак багатогранного, динамічного, масштабного та перспективного процесу в умовах інтеграції національної системи науки й освіти у європейський простір.

У контексті цього якісно нового за завданнями, змістом і масштабами процесу наукова увага лінгвістів, термінологів, перекладачів об'єктивно фокусується на проблемі міжнародної термінологічної лексики, комунікативна роль і лінгводидактичні функції якої суттєво зростають у забезпеченні як розпізнавання однієї науково-освітньої системи іншими в європейському просторі, так і гармонізації їх взаємодії з метою вдосконалення мови науки засобами міжнародної термінології різних галузей знань. На особливу увагу заслуговує у світлі викладеного і проблема формування відповідної до вимог часу та завдань Болонського процесу лінгвотермінологічної компетентності у студентської молоді українських закладів вищої освіти, і проблема розробки новачійних дидактичних матеріалів, у яких забезпечуватиметься високий і достатній комунікативно-гносеологічний потенціал сучасними науково-навчальними текстами.

Аналізом досліджених різногалузових терміносистем переконливо доводиться, що ТЗ як словесна одиниця, формуючись в українській мові переважно засобами питомої мови, в умовах тенденції науки і техніки до єдності в ім'я міжнародного прогресу може являти собою лексичні запозичення із високорозвинених літературних мов (передусім європейського ареалу), які, залучаючись до дериваційних парадигм мови-реципієнта, результатують в активно поширювані на питомому ґрунті термінологічні знаки гібридної мовної природи, функціонуванням яких захищаються лексико-граматичні парадигми рідної мови та забезпечуються мотиваційні взаємовідношення з відповідними одиницями. Ця взаємодія "свого" і "чужого", національного та запозиченого, у тому числі інтернаціонального, особливо яскраво простежується в термінологіях, що перебувають у стані активного формування, розвою й розбудови, і позначається динамізмом термінологічного фонду, з одного боку, та морфемною/морфною структурованістю й модельованістю ТЗ з іномовним/ інтернаціональним елементом/ компонентом у складі, з іншого боку. ТЗ-гібриди дозволяють зберегти унікальність нації на мовному рівні: так, зовнішня форма, зокрема однослівного, терміна, тобто його "афіксальне вбрання", лишається "рідною", упізнаваною, національною, легко вписуючись у лексико-граматичні парадигми рідної мови, розкриваючи адаптивні механізми мовної системи та зберігаючи її цілісність і адекватність самій собі. Матеріалами дослідження доводиться, що гібридизація є важливою, впливовою, активною та прогресивною тенденцією в українській мові. Усвідомлення цього мовного феномену, завдяки якому, безперечно, виявляються сила, досконалість, дериваційні можливості й перспективи мови-реципієнта, проектує проблематику різнопараметрального його дослідження, що збагатить у відповідних розділах теорію українського термінознавства і результуватиме у гармонізацію, уніфікацію, стандартизацію української термінології в сенсі завдань її лінгвістичного впорядкування у контексті вимог Болонського процесу.

У мові спеціальності питомі, питомі гібридної природи та іномовні ТЗ утворюють відкриту систему структурно ієрархізованих груп, між якими виникають рухомі границі, чим уможливлується взаємоперехід терміноодиниць з однієї в іншу групу і доводяться відтак динамічність, гнучкість та еволюційність системних зв'язків. Задля ефективного навчання іноземців української термінології доцільно здійснювати її презентацію зазначеними групами на матеріалі навчальних фахових текстів, призначених для суцільного читання. Розглянемо ці групи на прикладі мови права.

1. Загальнонаукові і міжнаукові ТЗ та терміноодиниці методологічних наук (зокрема логіки, філософії, інформатики, семіотики тощо), наприклад: *експеримент, закон, метод, принцип, система* тощо.

2. Термінологічні одиниці так званої широкої семантики. Серед них, зокрема, *група, засіб, матеріал, устрій* тощо.

3. Терміни-домінанти (основні ТЗ), що складають ядро (умовно обмежене центральне

коло) спеціальної термінології, сформоване стрижневими поняттями цієї галузі знань, наприклад: *держава, закон, конституція, право, суд, юрисдикція* тощо.

4. Похідні ТЗ різної структури, якими номінуються поняття, що співставляються з основними. Наприклад: *державотворення, законність, конституційність, правник, судоустрій; звичаєве право, право апеляції* тощо.

5. Базові ТЗ, тобто ті, що позначають в спеціальній термінології поняття базових наук, якими є напрями всіх галузей, наприклад юридичного, фаху. Серед них, зокрема, *алібі, злочин, вирок, громадянство, позов, свідок, шантажування, штрафування* тощо.

6. Залучені ТЗ, тобто активно використовувані мовою права з інших суміжних галузей науки їх основні та базові ТЗ. Наприклад, це фінансово-економічні терміни у фінансовому праві (*банкрутство, бюджет, платіж, прибуток; обмежений кредит*), медичні терміни у кримінальному праві (*амнезія, психічнохворий, рана, смерть, травматизм*) тощо.

Методично доцільною, як переконують сучасна стратегія навчання мови спеціальності у ВНЗ, досвід викладання української мови іноземним студентам та лінгводидактична практика в університетській освіті, є та система взаємопов'язаних завдань, яка дозволяє виявити фонетико-інтонаційну, лексико-граматичну, синтаксичну, логіко- поняттєву та комунікативну специфіку функціонуючих у фахових текстах терміноодиниць.

Серед них найбільшій студентській уваги вимагають лексико-граматичні завдання, зорієнтовані на визначення категоріальної характеристики терміноодиниць, з'ясування їх лексико-семантичних особливостей (наприклад, добір антонімів, абсолютних синонімів), виокремлення іншомовних елементів міжнародного статусу (коренів, префіксів, суфіксів), творення від іншомовних ТЗ похідних терміноодиниць за допомогою українських префіксів, суфіксів тощо. Для іноземних студентів є важливим максимально актуалізувати інтернаціональну термінологічну лексику, яка переважно має давньогрецьке чи латинське походження та масштабно функціонує в мовах європейського ареалу.

Синтаксичні завдання дозволяють іноземним студентам орієнтуватися в структурі великого масиву складених термінів, адекватно розуміти ілюстративні речення із вузькоспеціальними термінами (наприклад, визначати головний і залежний компоненти в терміносполученнях, замінити однослівним терміном терміносполучення тощо). Комунікативні завдання активно допомагають запам'ятати дефініції термінів задля точного використання їх у діалогах, монологах, рольових іграх.

Таким чином, терміни, як найважливіша специфічна одиниця навчальної системи у ВНЗ, візуалізують у навчальних текстах дію основних принципів специфічно професійної реалізації системи та структури української мови, а саме: принципи актуальності, доцільності, аналогічності.

Термінологічна компетентність, яку набувають у ВНЗ студенти, є базовою у їх подальшій професійно-фаховій та науковій діяльності. Навчання мови спеціальності передбачає оптимальну організацію процесу презентації, розпізнавання та засвоєння термінологічної лексики, актуалізацію комунікативно важливої в її межах міжнародної термінології та міжнародних терміноелементів, що в комплексі сприяє формуванню в студентів прогностичних навичок та вмінь, необхідних при самостійному суцільному опрацюванні навчальних текстів професійного спрямування засобами української мови як іноземної.

Отже, для вдосконалення лінгводидактичної роботи в університетській освіті необхідно, щоб проблеми гармонізації, уніфікації, стандартизації української термінології розв'язувалися в сенсі актуалізованих часом завдань та національних пріоритетів її лінгвістичного впорядкування в умовах прагнення науки до єдності.

Література

1. Интернациональные элементы в лексике и терминологии./ Под общ. ред. проф. В.В. Акуленко. - Харьков, 1980. -208с.
2. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: Монографія. - Львів, 2004. - 519с.

3. Меркель С. Э. Семантико-дистрибутивная верификация терминологического знака (на материале документов немецкого гражданско-процессуального права): Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Волгоград, 2001. - 18с.
4. Онуфрієнко Г.С. Алгоритмізація мовної освіти у ВНЗ України як лінгводидактична стратегія в умовах Болонського процесу.// Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали II Міжн. конгресу (м. Київ, 25-27.10.2007р.) - К, 2007. - С. 390-391.
5. Онуфриенко Г.С. Лингводидактический потенциал международной терминологической лексики в условиях Болонского процесса. // Тенденции развития и проблемы преподавания русского и украинского языков как иностранных в современных условиях: Сб. материалов Всеукр. научно-практ. конф. - Запорожье. 2005.-С. 80-81.
6. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навчальний посібник з алгоритмічними приписами. - 2-ге вид. перероб. та доп. - К., 2009. - 392с.
7. Онуфрієнко Г.С. Термінологіка інтегративних наук (на прикладі теорії мовної комунікації).// Українська термінологія і сучасність: 36. наук, праць: Вип. VIII. / Відп. ред. проф. Симоненко Л.О. - К., 2009. - С. 304-307.
8. Онуфрієнко Г.С. Термінологічний потенціал мови спеціальності як потужний чинник професійної підготовки правника. // Українське право. -2002. -№1. - С. 235-238.
9. 'Онуфрієнко Г.С. Термінологічний ярус мови права як об'єкт загального та українського мовознавства.// Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: 36. матеріалів наук.-практ. конф. - К., 2006. - С. 24-37.
10. Онуфрієнко Г.С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики.// Вісник Львівського університету. Серія: Філологія. Випуск 50. - Львів, 2010. - С. 117-123.
11. Онуфрієнко Г.С. Українська наукова мова в термінологічному вимірі і в контексті вимог Болонського процесу.// 36. наукових праць Науково-досл. інституту українознавства МОН України. - К., 2006. -ТомХ.-С. 175-186.
12. Онуфрієнко Г.С. Філологічна парадигма сучасної юридичної освіти в Україні.// Право і лінгвістика: Матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. - У 2-х ч., 23-26 вересня 2004. - Сімферополь, 2004. - 4.1. - С. 111-118.
13. Онуфрієнко Г.С., Хваткова С.О. Освітньо-виховний потенціал української мови як навчальної дисципліни у ВНЗ.// Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Мова як чинник формування громадянина України» (м. Запоріжжя, 16-17 травня 2008р.) / За заг. ред. проф. К.Л. Крутій, проф. А.І. Павленка. - Запоріжжя, 2008. - С. 216-223.
14. Симоненко Л.О., Соколова С.О., Коропенко І.В. та ін. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. - К, 1993. - 238с.